

O GOSPODARSKOM POLOŽAJU CRKVENIH POSJEDA U HRVATSKOJ POTKRAJ 18. STOLJEĆA

Igor Karaman

U nizu jozefinističkih reformi, što su na području habsburške države provodene već u zadnjim godinama vladanja Marije-Terezije, a zatim vanrednim intenzitetom u doba Josipa II, austrijska historiografija posebno ističe zahvat na području crkveno-gospodarskom, to jest ukinjanje niza samostanskih muških i ženskih redova i podržavljenje njihovih posjeda. Tako Eduard Winter u svom poznatom djelu »Jozefinizam i njegova historija« kaže: »Najveću pažnju među crkvenim reformama Josipa II pobudila je bez sumnje njegova reforma samostana.«¹ Kako Winter dalje navodi, u periodu od maja 1782. pa do početka oktobra, 1784, dakle kroz nekih tridesetak mjeseci, ukinuto je na području Češke pet muških i dvanaest ženskih samostana, u Moravskoj 34 muška i četiri ženska samostana, u Gornjoj Austriji dvadeset muških i tri ženska samostana itd. Prodajom samostana i njihova inventara u Austriji sakupljena je svota već 1783. dosegla iznos od oko 15 miliona guldena.²

Neposredan poticaj za taj zamašni zahvat dala je Josipu II istraga o ekonomskim prilikama u kartuzijanskom samostanu Mauerbach kod Beča koju je provela češko-austrijska kancelarija zbog financijskih poteškoća samostana. Josip nije htio da se ograniči na razmatranje stanja tog samostana kao neki »casus specificus«, već je odlučio taj slučaj iskoristiti za uređenje položaja samostanskih redova u Austriji uopće. U tom smislu izdat je privremeni nalog već 10. XI 1781.³

Međutim, ako pristupanje konkretnim zahvatima na tom području moramo staviti na početak vladavine Josipa II, teoretska baza za takav postupak starija je za desetak godina. U tom pogledu veoma su interesantna dva elaborata, koja je u razmaku od desetak godina izradio Franz

¹ Winter Eduard, *Der Josefismus und seine Geschichte*, Brünn-München-Wien 1943, str. 146.

² Isto, str. 153—154.

³ Maass Ferdinand, *Der Josephinismus*, Band III. *Das Werk des Hofrats Heinke*, Wien-München 1956, str. 71—74.

Joseph Heinke, poznati referent za crkvene poslove u češko-austrijskoj kancelariji (od 1769) odnosno u dvorskoj komisiji za crkvena pitanja (od 1782).⁴ Odmah u 1769. god. podnio je Heinke spomen-spis Mariji Tereziji, u kojem opširno razmatra svu problematiku oko novog uređenja odnosa između crkve i države u Austriji.⁵ Polazeći od osnovne postavke da su sva dobra koja u tom času drži crkva u svojim rukama prvobitno svjetovnog porijekla, a to znači u krajnoj liniji nekad bila u neposrednom vlasništvu samog vladara, Heinke odriče crkvenim institucijama pravo na neko specijalno tretiranje u pitanju imovinskih odnosa; crkva u tom pogledu treba da je izjednačena s pravima i dužnostima svih ostalih građana. Dosljedno provođenje tih principa dovodi Heinkea do konkretnog zaključka da »tako stečena dobra crkve i duhovništva mogu i moraju biti upotrijebljena (kao što i imovina svih svjetovnih građana i podložnika) za dobrobit države, bez premissljanja i kraljevskim pravom, u koliko se to pokaže nužnim radi zaštite i dobrog održanja zajednice«.⁶

Svoje poglede na crkvenu reformu iznio je Heinke ponovo 14. III 1781, u elaboratu upućenom novom vladaru, sa željom da odredi svoj stav prema reformnom programu Josipa II.⁷ I u tom podnesku smatra Heinke pravilnim da se prihodi crkvenih dobara iskoriste za unapređenje dušobrižništva, te se može po potrebi i državnom silom duhovništvo na to primorati. Međutim, što se tiče načina kako da se to postigne, autor je protivan tome da se ta dobra prodaju, dadu u zakup ili pak podržave. Iznoseći niz teškoća koje bi zbog velikog broja samostanskih dobara nastale kad bi se primjenio bilo koji od navedenih putova, Heinke se zalaže za to da se uprava nad tim dobrima ostavi u rukama samostanskih glavara, ali da se sav višak prihoda obavezno ulaže u tzv. vjersku i župničku blagajnu, iz koje će se onda pokrivati troškovi za unapređenje dušobrižništva.⁸

⁴ Franz Joseph Heinke rođen je 19. III 1726, kao sin carinskog činovnika u Donjoj Šleziji. Zbog zasluga dostigao je njegov otac rang vrhovnog carinarnika u Pragu. Nakon studija na univerzitetu u Halleu djelovao je Heinke kao jurist, a 1764, postaje direktor i predsjednik pravnog fakulteta u Pragu. Kao povjerljiv referent češko-austrijske kancelarije izradio je 10. V. 1768. elaborat o odnosima između crkve i države u Austriji. Otad djeluje kao referent za crkvena pitanja. Josip II ga je postavio u dvorsku komisiju za crkvene poslove koja je osnovana 1782. U njenu okviru radi sve do njenog ukidanja 1792. Umro je 2. III 1803. (vidi: Maass, Der Josephinismus, III Band).

⁵ Maass, o. c. B. III, str. 152.

⁶ Isto, str. 191 (»... die so beschaffenen Güter der Kirche und Geistlichkeit gleich dem Haab und Vermögen aller weltlichen Bürger und Unterthanen in jenem Falle zum Besten des Staats ohne Ruckfrage et jure regio verwendet können und müssen, wenn es des Schutz und die Aufrechthaltung des allgemeinen Weesens nothwendig erheischet...«).

⁷ Maass, c. c. B. III, Prilog 5. Wien 14. III 1781.: Stellungnahme zum kirchlichen Reformprogramm des Kaisers.

⁸ Isto, str. 283—291.

S tog gledišta Heinke je početkom 1782. god. zauzeo kritički stav i prema Josipovu nalogu za ukidanje niza samostanskih redova te je nastojao te naredbe ublažiti odnosno suziti krug redova na koje će se reforma primijeniti. Konačni rezultat bio je da su samostanska dobra dijelom prodana, a dijelom došla pod komorsku upravu i njihovi prihodi uključeni u vjerski fond.

U Hrvatskoj su pod udar te reforme potpali u prvom redu pavlinski samostani sa svojim posjedima, a od ženskih redova klarise. Budući da je vjerski fond spadao u domenu političke uprave, to je neposredan nadzor nad tim podržavljenim dobrima imalo Ugarsko namjesničko vijeće. Međutim, u 1785. god. dolazi do značajnih promjena. Te je godine sproveo Josip II (u okviru svojih centralizatorskih reformi na cijelom području Ugarske i Hrvatske) novu upravnu razdiobu na deset distrikata. Zagrebački distrikt, kojem je na čelo došao kao ban i kraljevski komesar grof Franjo Balassa, obuhvatio je raniju zagrebačku, varaždinsku, križevačku i požešku županiju, kao i područje uskoro ukinute i zagrebačkoj županiji priključene severinske županije, a od mađarskih županija samo zaladsku. Slavonske pak županije virovitička i srijemska potpale su pod pečujski distrikt. Budući da je u to doba Josip II također pripojio Ugarsku dvorsku komoru Namjesničkom vijeću, to su poslovi iz resora vjerskog fonda i iz ostalih komorskih posjeda bili sjedinjeni, i tako je krajem 1785. god. formiran u Zagrebu poseban Komorski administratorat sa zadatkom da vodi upravu nad svim prijašnjim komorskim i podržavljenim crkvenim posjedima u okviru zagrebačkog distrikta.⁹

Komorski posjedi u Hrvatskoj sastojali su se u osnovi od prijašnjih zrinsko-frankopanskih dobara, s tim što su primorska dobra ostavljena i nadalje pod upravom riječkog gubernija, dok je zagrebački administratorat nadzirao gospoštije Fužine i Vrbovsko.¹⁰ Osim toga preuzeo je administratorat 1787. god. i gospoštiju Čabar, kojom je dotad upravljalo Rudarsko nadzorništvo u Idriji, zbog rudnika u Cabru.¹¹

Za komorskog administratora u Zagrebu postavljen je bio Sigismund Komaromi, dugogodišnji komorski službenik u Hrvatskoj. S obzirom na opsežnost poslova uprave nad podržavljenim crkvenim dobrima, dekretom je Namjesničkog vijeća od 30. oktobra 1787. određeno da se postavi poseban inspektorat nad posjedima ukinutih samostana,

⁹ Državni arhiv NRH u Zagrebu, Arhiv Komorskog administratora u Zagrebu (dalje citirano pod: KAZ), Elaborat komorskog administratora Marka Delivačka od 1. jula 1833.

¹⁰ Vidi: Erceg Ivan, Prinosi za upoznavanje ekonomskog i pravnog položaja kmetova fužinskog kaštelanata u drugoj polovici 18. stoljeća, Zbornik Hist. instituta JAZU — vol. II, str. 227—262.

¹¹ O komorskoj upravi na gospoštiji Čabar dajem podatke u prilogu: Komorska gospoštija Čabar 1787—1798, u Historijskom zborniku 1958/59.

koji će svoje sjedište imati u najvećem pavlinskom dobru u Lepoglavi.¹² Za distriktualnog inspektora postavljen je Josip Kralj.¹³

Personal zagrebačkog komorskog administratorata dijelio se u četiri grupe: u službenike administratorske kancelarije, u službenike knjigovodstvene ili računarske kancelarije, zatim pravne zastupnike odn. fiskale i na gospodarsko osoblje na pojedinim posjedima. U Zagrebu je 1788. god. uz administratora službovao njegov zamjenik sa 5-oricom kancelarijskih činovnika, a blagajna je imala četvoricu službenika. Administratoratu je na raspolaganju stajala petorica stalnih i dvojica povremenih pravnih zastupnika. Na čelu gospodarskih službenika stajao je inspektor Kralj, a svaki je posjed imao svog upravnika (ukupno njih 12) i ostalo gospodarsko osoblje — ukupno tri računarska službenika, dva pisara, tri žitničara, pet španova i dva šumara.¹⁴

Osim komorskih posjeda Fužine, Vrbovsko i Čabar i već otprije podržavljenog isusovačkog posjeda Kutjevo, koji je ulazio u fond za škole (tzv. Studien-Fond), zagrebački je administratorat upravljao pavlinskim dobrima Lepoglava, Velika, Svetice i Remete i posjedom klarisa kod Zagreba, a u zaladskoj županiji imanjima Sv. Helena, Türje i Tüskevar.

Razmotrimo sada gospodarski položaj tih imanja u Hrvatskoj u doba kad su potpala pod upravu komorskog administratorata. Jedan od prvih zadataka inspektora Josipa Kralja bio je da se izrade odgovarajući popisi svih posjeda. Kako je to bio zamašan posao, razumljivo je što se protegao na niz godina. Najzanimljiviji je svakako popis vlastelinstva Lepoglava koje je upravo zbog toga što je bilo najveće od pavlinskih dobara u Hrvatskoj i određeno kao sjedište distriktualnog inspektora. Podaci o tom imanju sakupljeni su u elaboratu Josipa Kralja »Beschreibung der Lepoglavaer Landgüter von Jahre 1789/90«, završenom 1. januara 1790. u Lepoglavi.¹⁵

Područje posjeda Lepoglava prostiralo se na tri općine, i to: — Lepoglava, sa naseljima Lepoglava, Borje, Budim, Čret i Sestrunc; — Očura, sa naseljima Očura, Bulišinec, Muričevac, Purga, Šumec; — Veternica, sa naseljima Veternica, Gora, Gregurovec, Kuzminec, Velika Gornja i Velika Donja.

Uz ta naselja, koja su sva na području varaždinske županije, posjedovalo je vlastelinstvo još i selo Graberje i Rinkovec iz iste županije, kao i selo Merenje u zagrebačkoj županiji.

¹² KAZ, 1787/88 — A, 191.

¹³ To je onaj Josip Kralj koji je kao prefekt komorskog posjeda Kutjevo učestvovala u zavjeri Martinovičevih jakobinaca 1794/95; vidi: Bogdanov V., Hrvatska revolucionarna pjesma iz godine 1794. i učešće Hrvata i Srba u zavjeri Martinovičevih jakobinaca, Starine JAZU, knj. 46, str. 331—488.

¹⁴ KAZ, 1787/88 — A, 893 (Personal-Stand).

¹⁵ KAZ, Beschreibung... 1789/90.

Stanovništvo tih mjesta bilo je prema urbaru smješteno na 250,5/8 selišta, a stanovalo je u 280 kuća. Jedno cijelo selište na tom imanju trebalo je da sadrži 12 jutara oranica (po 1200 kvadratnih hvati) i 5 kosaca livada (po 1300 kvadr. hvati), a dijelom do 14 jutara odnosno 7 kosaca.¹⁶

Raspodjelu stanovništva i njegova zemljišta po općinama ili selima daju nam ovi podaci:

a) općina Lepoglava	kuća	62,	selišta	50,7/8,
b) općina Očura	„	74,	„	57,1/2,
c) općina Veternica	„	106,	„	106,
d) Rinkovec	„	16,	„	15,1/2,
e) Graberje	„	5,	„	7,
f) Merenje	„	17,	„	13,6/8.

Podložnici lepoglavskih pavlina bili su prema urbaru obavezni na plaćanje po jedan forint kućarine (Hauszins), a uz to u živežnim namirnicama ove količine i vrste:

218. holbi masti, računajući po 18 kr. tj. godišnje	for.	65,24
495 ^{1/2} kopuna, računajući po 9 kr. tj. godišnje	„	74,19 ^{1/2}
isto toliko kokoši, računajući po 4 ^{1/2} kr. tj. godišnje	„	37,9 ^{3/4}
3064 jaja, računajući tucet po 3 kr. tj. godišnje	„	12,46
za telad računajući po selištu 3 kr. tj. godišnje	„	11,44

Ukupna robotna obaveza lepoglavskih kmetova po raznim vidovima podavanja dosežala je godišnje preko trideset hiljada radnih dana. Tako su od redovne urbarijalne robote davali 25.814 dana, od remanencijalne zemlje 1.160 dana, zatim u ime duge vožnje (tzv. longa vectura ili Lange Fuhr)^{17a} 993 i pol radnih dana i, napokon, u ime devetine daljih 3.129 robotnih dana.¹⁷

Prema proračunu inspektorata Josipa Kralja, potrebe alodijalnog gospodarstva za radnom snagom podložnika iznosile su godišnje oko 21 i pol hiljade dana, i to za obradu oranica 4.708 dana, za rad u vinogradima 5.561, za livade 3.787 radnih dana, za obradu vrtova 700 dana i za šumariju 3.278 dana. Uz to se za razne manje gospodarske poslove moglo utrošiti 2.168, a prepustiti uz naplatu drugim korisnicima oko 1.200 robotnih dana kmetova.

Kakvim je alodijalnim površinama raspolagalo komorsko vlastelinstvo Lepoglava? Površina oranica iznosila je u svemu 140 jutara (po 1600 kvadr. hvati), ali s nizom malih parcela, rasturenih po cijelom području imanja; velik dio tih parcelica ne doseže niti do jednog cijelog

¹⁶ KAZ, Beschreibung... 1789/90. str. 11; za podatke o selištimu vidi tabelu »Summarischer Extract« na str. 39, Prilog C.

^{17a} Longa vectura — kmetska obaveza podvoza izvan posjeda feudalnog gospodara (upor. Herkov, Građa za financijsko-pravni rječnik feudalne epohe Hrvatske II, str. 567).

¹⁷ Isto, str. 11. i str. 40—48, Prilog D.

jutra, a tri najveće jesu: kod Lepoglave oranica Na goli s oko 13 jutara, Sternjaki s oko 11 jut. i u Veternici parcela Na Viderovom 9 jutara.

Interesantna je procjena prinosa žitarica i drugih plodina na alodijalnoj površini. Prema četverogodišnjem prosjeku iz god. 1786—1789. vlastelinstvo je sa svojih polja imalo ove prinose:

	dobiveno	158	mjer., sjeme	46,3/8	mjerova,
1) pšenica	276,1/2	„	„	7,1/2	„
2) kukuruz	247,1/2	„	„	67,7/8	„
3) raž	35	„	„	11,3/8	„
4) ječam zimski	81	„	„	9,5/8	„
5) ječam ljetni	190	„	„	51,5/8	„
6) zob	24,1/2	„	„	3,1/8	„
7) proso	262,1/2	„	„	54,7/16	„
8) heljda	1,1/4	„	„	0,9/32	„
9) leća	16	„	„	3,1/32	„
10) bob	15,1/2	„	„	1,19/32	„
11) grah	14,1/4	„	„	1	„ ¹⁸
12) krumpir					

U livadama je alodij raspolagao s oko 135 jutara površine, od čega su dvije najveće parcele bile u općini Lepoglava: livada Luka s preko 26 jutara i livada Veliki travnjak s oko 23 jutara. Prosječni godišnji prinos (1786—1789) iznosio je 1970 i pol centera sijena i 608 i četvrt centera otave.

Od vrtova i voćnjaka imalo je vlastelinstvo nešto preko pet jutara, od čega je skoro polovinu tvorio samostanski vrt u Lepoglavi. No zato je imanje bilo bogatije vinogradima. Njihova ukupna površina iznosila je 28 jutara (po 1600 kv. hv.); najveći vinograd bio je u općini Veternica, tzv. Melje, sa preko 14 jutara. Prosječno je gospodstvska uprava dobivala od svojih vinograda nešto iznad četiri stotine akova vina (tako npr. iz Melja 214 akova i 13 mjerica).¹⁹

Od alodijalnih površina svakako treba istaknuti šumsko blago lepoglavskog imanja. Preko polovine šumskog područja otpada na tri velika šumska kompleksa, i to:

- šuma Gaj, u općini Očura, sa preko 372 jutara površine,
- šuma Kozjan, u općini Vetrenica, s oko 240 jutara.
- šuma Čret, u općini Lepoglava, sa 121 jutrom;

ukupno je bivši pavlinski posjed raspolagao sa skoro 1.320 jutara šuma (po 1600 kv. hv.). Prema Kraljevoj procjeni, godišnje se moglo dobiti 1.654 hvati tvrdog drva i 36 hvati mekog drva.²⁰

Stočarstvo nije na lepoglavskom posjedu bilo naročito razvijeno. Kako ističe popisivač u svom elaboratu, zbog pomanjkanja dobrih pašnjaka držali su pavlini svega nekoliko krava za kućnu upotrebu, a sada se — s obzirom na raspoloživu stočnu hranu — uglavnom uzgajaju

¹⁸ Isto, str. 62, Prilog N.

¹⁹ Isto, za livade vidi str. 63—64, Prilog O; za vrtove i voćnjake vidi str. 66, Prilog Q; za vinograde vidi str. 57, Prilog K.

²⁰ Isto, str. 54—55, Prilog H.

tovljena goveda. Uopće, zemljište nije baš najbolje, tako da seljačkom stanovništvu ostaje za prodaju samo vina i sijena, a sve ostalo treba za sebe. Pa i mogućnosti za izvoz produkata izvan područja gospoštije nijesu dobre, jer su putovi u lošem stanju a vučna stoka slaba. Za unutarnju razmjenu služi sajam u Lepoglavi.²¹

Interesantan je još i pregled podavanja »Tariffa na piaczu Lepa-glavszkzem navadna« koji sadrži ovih dvanaest rubrika:

»1. Od jednih kol sitka, ali szoli koja sze na piacsz dopelja y proda	12	xr.
2. Od jednoga otovarenoga konya	3	»
3. „ kossa kruha, hrusek, jabuk, szliv, kosztanya etc.	1	»
4. „ Latinszkoga Staczuna	3	»
5. „ Latinszkoga mensoga	1 ¹ / ₂	»
6. „ Tovara Vusznya, ali Szukna	1 ¹ / ₂	»
7. „ Tovara Lonecz, ali zdel ali pecsnyakov	1	»
8. Od kuhanya, ali pecsnya prekuplenoga vre mesza	1 ¹ / ₂	»
9. Od jednoga Kernyaka	7	»
10. „ Teleta, Bravcza, Jancza ali Kozla	3	»
11. Od vola, juncza ali krave poleg limitatie szvetle Varmegjie, ako je pitan	3 ¹ / ₂	»
12. Ako nije pitan	3	»

Zloceszta pak y mersava na piaczu sze niti prodavati szmeje.«²²

Procjenjujući prihode vlastelinstva po utvrđenoj šemi označio je inspektor Kralj ukupne godišnje primitke sa 7.700 forinti, a izdatke (među kojima najveći dio dolazi na plaće) sa 2.644 forinti. Među gospodarskim osobljem nalazimo upravnika, žitničara, podrumara, 9 slugu i 2 lugara.²³

Upravitelji podržavljenih samostanskih posjeda na području zagrebačkog distrikta bili su za svoje poslovanje odgovorni komorskom administratoru Sigismundu Komaromiju odnosno distriktualnom inspektoru Josipu Kralju. Administrator je 9. maja 1789. potpisao jednu opću instrukciju za sve komorske upravnike, kojom se reguliraju razna pitanja u vezi sa gospodarskom djelatnošću na imanjima.²⁴

Raspodjela dužnosti i plan vršenja poslova na svakom posjedu utvrđivali su se na tzv. gospodarskoj sjednici (Wirtschaftssitzung), što je trebalo da se održava redovno jednom nedjeljno. Na tim sastancima podnosio je personal izvještaje o izvršenom radu i primao konkretna zaduženja. Čitav tok sjednice, izvještavanje, raspravljanje i zaključci unosili su se u poseban zapisnik koji se onda krajem mjeseca u izvorniku slao na uvid Komorskom administratoru u Zagreb.

Osnovu za poslovanje gospoštijske uprave tvorile su urbarijalne obaveze podložnika, fiksirane u odgovarajućim urbarima ili urbarijskim ugovorima. Jedna od najvažnijih obaveza, od koje je u velikoj mjeri zavisila mogućnost pravilnog korištenja alodijalnih oranica, livada, vr-

²¹ Isto, str. 9—11.

²² Isto, str. 69, Prilog T.

²³ Isto, str. 29—34.

²⁴ KAZ, Instrukcija za komorske upravnike od 9. V 1789.

tova, vinograda, kao i rad šumarije, bilo je robotno podavanje, tj. obavezni besplatni rad kmetova na gospoštijским poslovima. Relativno suvišnu radnu snagu, tj. onu koja se zbog eventualno premaleni h alodijalnih površina nije mogla upotrijebiti, upravnik pojedinog posjeda mogao je uz na latu odstupati nekom obližnjem imanju ili sl.

Gospodarska instrukcija veoma iscrpno se bavi cjelokupnom aktivnošću vlastelinske uprave, počevši od patronatskog prava, odnosa prema župniku, porezne konskripcije, pa onda preko reguliranja urbanijalnih odnosa, naturalnog, radnog i novčanog podavanja do pojedinih grana gospodarske djelatnosti na imanju. Tako nalazimo uputstva za uzgoj stoke, za rad na oranicama i livadama, za šumariju, u vezi sa pčelarstvom, lovom, ribolovom itd. Posebno se razmatraju administrativna pitanja odnosa s komorskom upravom, korespondiranje, knjigovodstvo, odgovornost službenika i sl.

Za upoznavanje s ekonomskim pogledima odgovornih komorskih službenika veoma je interesantan odjeljak navedene gospodarske instrukcije koji govori općenito o radu (Arbeit).²⁵

Robotni rad podložnika, kaže se u uputstvu, često upropaštava vlastelinsko zemljište, jer seljak pristupa obradi tih površina tek kada završi posao na svojem selišnom posjedu, a i onda ih tek površno i veoma slabo obrađuje. Stoga se nalaže upravnici ma da nastoje sve gospodarske poslove vršiti u najbolje vrijeme i na najkorisniji način, a u tom cilju nužno je da najveći dio vremena sami osobno prisustvuju i nadgledaju izvršenje radova. Strogost špana i gospodarskih hajduka pokazat će seljaku da poslove na gospoštijским poljima treba obaviti isto tako dobro i savjesno kao i na vlastitom selištu. U slučaju da slabi rezultati na alodiju ukažu na propuste i nebrigu upravnika, on će ne samo da odgovara zbog nevršenja dužnosti, već i da snosi gubitak koji se pokaže.

I onda nastavlja uputstvo: »Vlastelinstva imaju snage, imaju moći da njihove zemljišne parcele uvijek bolje izgledaju i bolje budu obrađene nego one privatnih pođjednika. Oni (tj. komorski posjedi) moraju služiti podložnicima kao uzor i kao podstrek za njihova nastojanja i marljivost — a to sve zavisi samo o savjesnom shvaćanju dužnosti sa strane gospoštijских službenika«.

Vrijedi napomenuti da je u postjosefinsko doba centralna uprava usvojila program rasprodaje komorskih posjeda privatnicima s motivacijom upravo suprotnom ovoj ideji jofefinističkog komorskog administratora Komaromija, tj. da se na privatnim imanjima postižu bolji gospodarski rezultati!

²⁵ Isto; dalje citirani pasus glasi: »Die Herrschaft hat Kräfte, hat Macht, dass ihre Grundstücke immer besser als eines privaten aussehen und bearbeitet werden, und sie müssen den Unterthanen zum Muster, und Anreizung seines Fleisses und Industrie dienen«.

Ukupni čisti prihod sa podržavljenih crkvenih dobara Komorskog administratora u Zagrebu, tj. godišnji iznos koji je ulazio u tzv. vjerski fond, dosezao je prosječno svotu od oko dvadeset hiljada forinti. Od toga je oko polovine dolazilo iz posjeda u zaladskoj županiji. Tako je npr. u obračunskoj godini 1790/1791, tj. od 1. novembra 1790. pa do 31. oktobra 1791 (to je tzv. vojnička godina po kojoj se poslovalo i u komorskim institucijama) ukupni prihod vjerskog fonda odnosno njegovih posjeda iznosio 34.662 forinta, izdaci 13.914 for., a čisti dobitak 20.748-forinti. Od toga na imanja u županiji Zala otpada od primitaka 18.890, od izdataka 7.923, a od čistog prihoda 10.967 forinti.²⁶

Kratka rekapitulacija poslovanja u obr. godini 1790/91, na bivšim pavlinskim vlastelinstvima Lepoglava, Remete, Velika, Svetice i na zagrebačkom posjedu samostana klarisa daje nam ovakvu sliku:^{26a}

1) Lepoglava	primici	8.616 f,	izdaci	2.104 f,	
2) Remete	„	2.476 f,	„	1.509 f,	
3) Velika	„	1.945 f,	„	472 f,	
4) Svetice	„	1.189 f,	„	960 f,	
5) Exklarise	„	1.546 f,	„	946 f,	
svega		„	15.772 f,	„	5.991 f.

Gospoštijaska uprava dostavljala je redovno obračune administratoru u Zagrebu, a on je onda svakog tromjesečja po sjecijalnom formularu izrađivao pregled poslovanja za pojedini posjed i za cijeli fond zajedno i dostavljao ga na kontrolu svojem nadređenom organu u Budimu. Prema tim bilancama može se za 1790/1791. godinu utvrditi opseg poslovanja kako dalje slijedi:

A) Primici.

Redovna bilanca poslovanja sadrži podatke u dvadesetak raznih rubrika koje smo radi bolje preglednosti saželi na šest osnovnih stavki:

- urbarijalna podavanja i reluirana robota u gotovom;
- zakupnina za alodijalna zemljišta;
- prihod od prodaje gospoštijaskih žitarica, stoke, sijena i gospodarskog pribora;
- prihod šumarije od prodaje drva i sl.;
- prihod od točenja pića u vlastelinskim krčmama, kao i od izravne prodaje vina;
- ostali gospodarski prihodi.

U priloženoj tabeli dajemo podatke za ove posjede: I) Lepoglava, II) Remete, III) Velika, IV) Svetice, V) Exklarise, VI) posjedi u zaladskoj županiji, VII) ukupni prihodi (sve u forintama):

²⁶ KAZ, 1790/91 — Vierteljähriger Gefällen-Ausweis, za komorske posjede u okviru tzv. Religions-Fonda.

^{26a} KAZ, Viertelj. Gefällen — Ausweis 1790/91.

	I	II	III	IV	V	VI	VII
a)	1487	145	135	54	260	1188	3269
b)	426	402	525	141	235	4175	5904
c)	4235	933	848	485	590	4914	12005
d)	156	533	36	—	10	3045	3780
e)	2120	455	217	495	311	4478	8076
f)	192	8	184	14	140	1090	1628

U rubrici c), gdje je skupno prikazan prihod od nekoliko grana poljoprivredne djelatnosti, interesantno će biti izvršiti izvjesnu specifikaciju za naše posjede (tj. bez onih u zaladskoj županiji). Tako npr. na prodaju žitarica dolazi ukupno 1.662 forinte (Lepoglava 463, Remete 266, Velika 453, Svetice 184, Exklarise 296); na prodanu stoku otpadaju 1.242 forinte (Lepoglava 54, Remete 473, Velika 337, Svetice 207, Exklarise 171); utržak od sijena donio je skoro polovicu prihoda cijele rubrike, tj. 3.431 forintu, i to osim jedne for. iz Remeta i 4 for. na posjedu Exklarisa sve sa velikog imanja Lepoglava; na kraju, od prodaje raznih pribora, posuda itd. dobiveno je 756 forinti (Lepoglava 292, Remete 193, Velika 58, Svetice 94 i Exklarise 119).

B) Izdaci:

I ovdje nalazimo u bilancama oko dvadesetak rubrika. Sveli smo ih na sedam glavnih, po granama djelatnosti odn. po zajedničkim karakteristikama:

- izdaci za plaće koji uključuju iznose u gotovom, vrijednost deputata i stanarinu;
- razni kancelarijski i putni troškovi;
- zaklade;
- izdaci za popravak zgrada (novih građevina u ovoj obračunskoj godini nije bilo);
- razni gospodarski izdaci;
- kupovina žitarica, stoke i gospodarskog pribora;
- izdaci za nabavu pića i plaća krčmara.

Podaci su za posjede prema rasporedu u prethodnoj tabeli.

	I	II	III	IV	V	VI	VII
a)	846	532	330	463	505	1694	4370
b)	45	17	24	11	4	179	280
c)	367	—	—	—	—	344	71
d)	29	531	—	21	—	2883	3464
e)	225	177	70	159	399	1285	3215
f)	103	208	48	163	12	605	1139
g)	489	44	—	143	26	933	1635

Napomene: — od 2.676 for. izdataka za plaće gospodarskog personala na hrvatskim posjedima dolazi za iznos plaća u gotovom 2.139 for., a ostatak je vrijednost deputata.

— od iznosa u rubrici f) spada na kupovinu žitarica u Lepoglavi 60, u Remetama 41 i u Svericama 26 for.; nadalje za kupnju stoke u Sveticama 111 for.; a ostalo je išlo za gospodarski pribor.

Dok su svi ti posjedi potpadali pod vjerski fond, dotle je već prije (1773. god.) podržavljani posjed isusovačkog reda Kutjevo svoj čisti prihod ulagalo u tzv. studijski, odn. školski fond. Nije nam se očuvala bilanca toga imanja za nijedno čitavo godišće, te ćemo zbog usporedbe navesti podatke o poslovanju u prva tri tromjesečja 1790/1791, tj. od 1. novembra 1790. pa do 31. jula 1791.²⁷

Ukupni prihodi za taj period iznose preko 12 hiljada forinti, i to od urbarijalnih podavanja 3.870 for., od zakupnine 1.125, od prodaje žitarica 2.374, od prodaje sijena 134, od prodaje raznih pribora 99, zatim od točenja pića 1.729 for., od prihoda šumarije 2.428 for., od raznih drugih primanja 328 forinti.

Izdaci na posjedu Kutjevo sastojali su se u tom vremenu od iznosa za plaće (1.418 f), za kancelarijske i putne troškove (120 f), zaklade (187 f), popravak zgrada (209 f), nabavku pribora (252 f), kupovinu pića i plaću krčmara (258 plus 29 f) i ostalih gospodarskih troškova (849 f) — u ukupnom iznosu od 3.322 forinte, odnosno uz čisti dobitak od 8.765 forinti.

Navedeni podaci ukazuju nam na neke osobine pojedinih komorskih posjeda, tako npr. vidimo da u Lepoglavi velik udio u prihodima dolazi od prodaje sijena i od točenja pića; rad šumarije je relativno najintenzivniji na vlastelinstvu Remete, a u okviru cijelog distrikta prihodi od šuma pretežno dolaze sa područja zaladske županije.

Na kutjevačkom posjedu ističu se udjelom u stvaranju prihoda prodaja žitarica i primici šumarije. Gospodarski personal na tom imanju sastojao se od upravnika, računskog činovnika, žitničara, šumara, špana i jednog pisara; na posjedu je djelovao i zaseban pravni zastupnik — fiskal.²⁸

Podržavljani posjedi ukinutih samostanskih redova ostali su pod neposrednim nadzorom Komorskog administratorata u Zagrebu sve do 1793. godine. S obzirom da je u nizu drugih protujozefinskih promjena došlo i do ponovnog odvajanja Ugarske dvorske komore od Namjesničkog vijeća, to je i poslovanje vjerskog odnosno školskog fonda prestalo da bude povezano uz komorsku administraciju. Ugarsko namjesničko vijeće upravljalo je sada izravno imanjima što su potpadala pod te fondove, i to preko svojih prefekata na pojedinim vlastelinstvima odnosno grupama vlastelinstava. Dekretom Namjesničkog vijeća od 20. novembra 1793. postavljen je dotadanji distriktualni inspektor Josip Kralj za prefekta na imanju Kutjevo, s tim što su pod njega podvrgnuti svi bivši crkveni posjedi zagrebačkog distrikta, osim onih u zaladskoj županiji.²⁹ Budući da je najveći dio blagajničkog poslovanja zagrebačkog admini-

²⁷ KAZ, 1790/91. — za vlastelinstvo Kutjevo vodi se posebna serija tromjesečnih bilanci, jer spada pod tzv. Studien-Fond.

²⁸ KAZ, 1791/92 — A, 1447. »Conduat Lista Inclyti Domini Kuttievo, pro Anno 1792«.

²⁹ KAZ, 1793/94 — A, 66.

stratorata otpadao na podržavljene crkvene posjede, to je istovremeno ukinut knjigovodstveni komorski ured u Zagrebu kao posebna jedinica, a osoblje povučeno u centralnu računarsku oblast pri Namjesničkom vijeću.

Već iz ovih navedenih promjena može se uočiti da je aktivnost komorske uprave u Zagrebu — naročito što se tiče upravljanja bivšim crkvenim dobrima — bila usko povezana uz određene smjernice joze-finskih reformi u našim krajevima. U vrijeme kad je javna uprava u stvari bila u rukama plemstva, posebno po županijama, komorske su institucije mogle da pruže zaklon i omoguće djelovanje pa i samu egzistenciju nizu sposobnih stručnjaka građanskog porijekla. Ne će stoga biti čudnovato da je upravo iz redova službenika Komorskog administratorata u Zagrebu proisteklo nekoliko učesnika u poznatoj zavjeri Martinovićevih zavjerenika 1794/95. godine.

Spomenuli smo da je inspektor podržavljenih crkvenih dobara i kasniji kutjevački prefekt Josip Kralj smatran u našoj i mađarskoj historiografiji jednim od vođa zavjere u Hrvatskoj, te da je samo njegovo samoubojstvo — izvršeno prije no što je došlo do ispitivanja — onemogućilo istražnim organima dalje otkrivanje učesnika u našim krajevima.³⁰ A glavni računski činovnik pri komorskoj upravi u Zagrebu, i nakon 1793. god. službenik Namjesničkog vijeća u Budimpešti, bio je upravo Antun Szen, sinovac samog Martinovića, koji je 1795. osuđen na smrt zbog sudjelovanja u zavjeri i prkosnog držanja u zatvoru.³¹ Realna je pretpostavka da je neposredna službena veza između Szena i Kralja bila ujedno i ona glavna spona između centra zavjere i njenog eksponenta u Hrvatskoj Josipa Kralja.

Detaljnije analiziranje političkog rada Josipa Kralja izlazi iz okvira ove radnje. Htjeli bismo samo na kraju navesti jedan interesantan citat iz pisma što ga je 18. juna 1791. uputio Szen iz Zagreba Josipu Kralju u Varaždin, u kome ga moli da se zauzme za nekog Antuna Delpinija — prijašnjeg komorskog službenika — koji je zbog neplemičkog porijekla došao u težak materijalni položaj.³² Argumentirajući svoju molbu, Szen među ostalim piše i ovo:

»... Njegov (tj. Delpinijev) otac služio je mnogo godina kao tridesetničar (tj. kao carinski službenik, a to je također spadalo pod Komoru — primj. I. K.), on sam, kao što sam već naveo, također je službovao kod Komore — stoga smo dakle ja i Vi k a o k a m e r a l i s t i u izvjesnoj mjeri obavezni da mu prema svojim snagama pomognemo...«

Ovo shvatanje uzajamne dužnosti pomaganja lako je razumljivo ako uočimo da je Komora sa svojim institucijama bila neke vrste oaza

³⁰ Vidi: Bogdanov Vaso, o. c. str. 454—455.

³¹ Isto, str. 462—463.

³² KAZ, 1790/91. Korespondencija J. Kralja, br. 257. od 21. VI 1791.

u kojoj su takvi ljudi kao što su bili Kralj, Szen i drugi mogli da korisno djeluju — a to im inače zbog porijekla ne bi bilo moguće. U tome je i posebno značenje djelatnosti zagrebačkog Komorskog administratora, odnosno njegovih službenika na podržavljenim crkvenim dobrima u Hrvatskoj.

Zusammenfassung

ÜBER DIE WIRTSCHAFTLICHE LAGE DER VERSTAATLICHTEN KIRCHENGÜTER IN KROATIEN AM ENDE DES 18. JAHRHUNDERTS.

Igor Karaman

Unter den von Joseph II. in Ungarn und Kroatien vorgenommenen Reformmassnahmen auf sozialem und wirtschaftlichem Gebiet hat die Verstaatlichung einer Anzahl von Klostergütern der aufgehobenen Orden — in Kroatien waren es hauptsächlich die der Pauliner — eine besondere Bedeutung. Der Verfasser schildert die Wirtschaftslage der ehemals den Paulinern gehörenden Güter in Lepoglava, Remete, Velika und Svetice, ferner die der Besitzungen des Klarissenordens bei Zagreb und der grossen Gutsherrschaft der Jesuiten in Kutjevo. Diese Güter unterstanden zunächst, von 1785—1793, dem Kämmerlingsadministraturat in Zagreb und wurden danach als besonderer Verwaltungsdistrikt dem Ungarischen Statthalterchaftsrat unterstellt. Der jährliche Ertrag von ungefähr 30.000 Fl. (wovon mehr als 1/3 auf die Herrschaft Kutjevo entfällt) zeugt von der wirtschaftlichen Bedeutung dieser Güter.